

ACC. N:R M. 15867: 1-17.

Landskap: *Skåne* Upptecknare: *Nils Nilsson, Lisdala*
Härad: *V. Göinge* Berättare: " " *m. fl.; se uppt!*
Socken: *N. Mellby* Berättarens yrke: *f. d. lantbr.*
Uppteckningsår: *1963* Född år *1888* i *N. Mellby*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Livesmide. s. 1-17.

LUF 113

23/11-63.

Liesmide

Liesmide har inte förekommit i N.Mellby eller i socknarna runt omkring här i sösdalatrakten . Under alla mina färder ute i bygderna de senaste åren för utfråga gamla människor om äldre seder och bruk deras syselsättningar och dylikt har ingen kunnat besviliaserat rätta om någon smed som ~~spekulerat~~ sig på liesmide . Väl har nuvarande smed A.B.Björklund i Sösdala berättat om att han på beställning smidit s.k."risliar" åt vägstyrelsen -något dussintal - och sedan inte sysslat med liesmide . Dessa ~~liar~~ Risliar var extra grova liar och korta och avsedda för att hugga ner små buskar utmed vägkanterna eller till att kapa av grenar på större träd som växte över vägbanan och skymde utsikten. Att hugga gräs och säd med dessa korta tunga liar var inte lämpligt.

Björklund har emellertid berättat att liesmedjorna mest hörde hemma uppe i norra delen av västra Göinge härad . Osby, Verum, Visseltofta ,Hallaröd.Han nämnde om en liesmed som hette Alfred Leijon som en av de skickligaste liesmederna och bodde i Hallaröd. Leijon blev så tjock till sist så han fick sitta och smida .

En annan liesmed som bodde uppe i de trakterna nordöst om Osby hette Sörpling -förnamnet hade han glömt- . Sörpling sålde sina liar till Kristenssons järnhandel i Osby och hade själv sett på när Sörpling kom till ovannämnda järnhandel och fick dem synade av Filip Kristensson som då drev denna järnhandel. (Numera är Kristensson landshövding i Umeå) Liarna tillverkades i olika längder 5 kvarters var vanligen de kortaste och sådana köpte man till pojkar på ställena som skulle lära sig till att använda lie. Så blev det 6 kvarters liar de var den mest använda typen ,lagom tunga att gå och svänga bland tuvor och stenar i ängsmarkerna. Så fanns de 7 kvarters liar , de var ju alltså större och tyngre men också effektivare när det gällde att hugga säd -råg, korn, och havre . En liten klen man med en liten lie kunde givetvis inte blija en kraftig karl med en stor lie som kunde ta större hugg . Kan också nämna att det tillverkades mellanstorlekar också såsom 5 1/2 halv kvarts 6 och en halv kvarts o.s.v.

För att förtydliga detta vidare kan jag nämna att man räknade i alnar på den tiden.

En aln är 24 tum och delad i fyra delar blev varje del en kvatt
En 6 kvarts lie var alltså en och en halv aln lång = 36 tum =
91 och en halv centimeter lång. En 7 kvarters var en jättelie
en meter och 20 centimeter lång och tung därefter .

De olika liesorterna bar ibland namn efter tillverkaren så-
som Leijon efter Alfred Leijon . Det var dock mest vanligt med
ortsnamnet -tillverkningsorten som gav namn åt lien. I handeln
förekom det Simontorpsliar, Sjötorpsliar. Holmaljar. Saxaljar.
Björnliar-tunga grova liar som tydligen därför bar detta namn.

Simontorp, Sjötorp, Holma är ju kända orter uppe i N.Göinge.
Dessa liesmeder drev inte sin verksamhet fabriksmässigt utan
helt hantverksmässigt ,dock kunde inte en ensam man utföra arbetet
med någon framgång . Mäster fick allt ha en medhjälpare som
slog med släggan medan järnet var varmt. Denne medhjälpare behövde
inte vara smideskunnig i vanlig mening ,han var dräng åt smeden
som lärde sig slå med släggan i takt med mäster och fick ha bra
muskler , vara grov och stark . Det var inte allt järn och stål

som lämpade sig för lietillverkning . Vid vissa järnbruk uppe i mellansverige tillverkades ett järn-stål - som var lämpligt eggjärn och således också till liar . Lankaskir-järnet tillverkades efter en viss metod som inte var känd av folk i allmänhet . konsten hade lärts från far till son i flera generationer . Detta utmärkta järn förekommer inte numera . Numera är det Martin - lär uttalas Martäng-det kom i bruk här i landet efter första världskriget och var billigare än det förutnämnda Lankaskirjärnet.

När tillverkningen av liar i Göinge började är säkerligen omöjligt att bestämma . Den började allt mycket tidigt särskilt om man räknar med liens föregångare "Skäran" som tydligen varit i bruk ända sedan järnålderns inträde i vårt land . Att Göinge haft skickliga yrkesmän långt tillbaka i tiden är ju ju bekant. Kristian den fjärde av Danmark tvingade på sin tid skickliga hjulmakare från Göinge att flytta till Danmark att där lära danskarna att frabrisera hjul . Och Göingarnas bössor var också vitt kända som både träffsäkra och långtgående särskilt under snapphanetiden. Att denna yrkesskicklighet också skulle omfatta

skärer och liar är mycket troligt. Liesmdigt har upphört för omkring 25 a 30 år sen och har tydligen inte upphört så där tvärt på en gång utan efter hand som utövarna gått bort en efter en. Tillverkningen slutade därför att det först importerades halvfabrikat och sedan färdiga liar från Holland upplyser järnhandlare Emil Rosenlund i Sösdala. De Holländska liarna är helt av stål och fabriksgjorda . De hemsmidda liarna var en sammansättning av järn och stål. Den tunna stålklingen ,hårt härdad, belades med ett tunnt skickt av järn på båda sidor och efter hand som lien användes och slipades var det järnet som slipades bort och den tunna stålklingen blottades och av den blev det den vassa eggen. Bakdelen av lien var helt av järn och när lien blev riktigt smal var stålklingen förbrukad var det bara järnet kvar och av järnet kunde inte slipas någon vass egg och lien alltså oduglig och kastades bort. Varför denna förening av järn och stål ? Jo- om en stålklinga härdas till den hårdhet som behövs till ett eggjärn blir den så skör att den bryts vid användningen vid första påfrestning . Järnet är däremot segare och kan böjas lite

utan att brytas och sitter nu järnet svept om den smala stålkligan hindras att lien bryts vid olika påfrestningar -det hårda och det mjuka i lämplig förening till en lie blir ett utmärkt redskap . Liebönderna var i regel, enligt uppgift , småbrukare eller torpare som sysslade med annat än liesmide emellanåt.

Det hände också att en liesmed träffa avtal med en kvarnägare eller sågverksägare som derv sin kvarn eller såg med vattenkraft, att liesmeden fick montera upp en väldigt stor slipsten i nära anslutning till kvarnaxeln -axeln till vattenhjulet -.

Och på denna stora slipsten slipades liarna färdiga till försäljning Det var här på slipstenen som själva eggställningen formades fram -jämn egg och lagom tjock men dock inte så vass att den kunde användas till att hugga gräs och annat med den.

Bonden som köpe sig en lie ^(fick allt) slipa upp den en halv dags tid innan den var vass nog att användas . Det hörde till det mest långtråkiga jobbet att stå och drag slipstenen så lång tid som det behövdes att få en lie uppslipad. Det har jag varit utför många gånger som pojke.

En av dem som jag utfrågat om liarna är f.lantbr Emil Johansson nu boende i Sösdala -förut i Gunnarp Tjörnarps socken . Innan han blev egen jordbrukare hade han tjänat dräng i Ignaberga i 22 år - elva år på varje ställe . Nu är han 80 år gammal och har alltså varit med en god del under förra århundradet. Han berättar att på båda ställena som han tjänade-2stora ställen om 2 par körhästar på varje- högg de allting med lie såväl ängshöstnad som klöver och all säd. När sködermaskinerna började bli vanliga på ställena högg man alltid "omkring " på åkern ^{med lie} så det blev en huggen skår för hästarna att gå i så att de inte trampade ner och förstörde någon ting av säd eller klöver . Samma erfarenhet har jag gjort hemma i våra trakter . Då behövdes det flera liar på varje ställe då många fick vara i bruk på en gång . Lejde man någon till hjälp att hugga säd eller klöver fick den lejde själv hålla sig med lie. Numera hugger man inte "omkring " utan kör med traktorn i säden eller klöverⁿ och trycker ner det som växer ,men sen man huggit färdigt vänder man och kör motsatt håll i yttersidorna och får således det mesta av i alla fall

Var liarne såldes?

Liarna såldes i varje järnhandel i samhällena och i varje lant-
handel av den gamla typ som nu försvinner. De såldes också på
marknader och torgdagar runt om i bygden. De såldes av kring-
resande försäljare som körde utåt vägarna, inte bara de stora
vägarna utan också utåt de små vägarna, överallt där det fanns
större eller mindre jordbruk, för det var just jordbrukarna som
var köpare av liar. Det fanns också många som bodde i stugor
och hus på landsbygden och dessa hade vanligen sin arbetsför-
tjänst hos bönderna och där fick utföra allt slags arbeten som
dikning-torvskärning, stembrytning, och höstarbete och i senare ~~fa~~
fallet fick man själv hålla sig med en lie. Många av dessa hade
kanske en jordbit om något tunnland att odla och sköta för att
kunna hålla sig med egen ko. De behövde lie hemma också. Ofta
fick dessa s.k "husare" hugga lite åkanter och åkerrenar och
annat som bonden själv inte gav sig tid med att hugga. Det fick
dessa som behövde samla in foder för vintern åt kon hugga gratis
och körhjälp till att få det hem. ^{och} Kort sagt, nästan alla

~~innan~~ alla behövde en lie . Denna lieförsäljning skedde alltid strax före slåttern i början på juni månad . Vid midsommar började klöverskörden och en månad senare slog man ängarna om man hade några. Rågskörden började de sista dagarna i juli och så kom de andra sädesslagen i tät följd. De som körde omkring och sålde liar , man sålde också rävsor och lieskaft ,strykspånar och brynstenar allt detta hörde ihop och kom till användning samtidigt . En sådan gårdfarihandlare kunde givetvis inte bära ett sådant handelslager utan körde med häst och vagn . Vanligen hade han också andra slöjdalster med, såsom stegar, skoffor ,tråg allt av trä ."Jag har bott vid en landsväg hela mitt liv " och minns mycket väl dessa kringresande affärsmän ,trevligt folk som var väl sedda när de kom och hade sina ställen där de brukade övernatta - även hästen behövde husrum och foder. Det händes nog också -fastän inte ofta att en man kom och bar en bunta liar insvepta i en säck på axeln och sålde . Lagret kunde ju då inte bli så stort och hur han förnyade lagret vet jag inte,

Möjligen hade han beställt en sändning till varje järnvägsstation där han tänkte gå fram . Vi hade ett par bönder här i socknen , de var bröder Nils Månsson och Per Månsson , den senare bodde nog innanför gränsen mot Tjörnarp men fastän de bodde i var sin socken var de ändå grannar . De två bröderna köpte upp lieskaft liar, rävsor, strykspånar och brynstenar och andra slöjdsaker och sålde. Nils Månsson stod på torget i Sösdala torgdagar och marknader och sålde medan brodern Per Månsson körde omkring med sitt lager. De är döda för länge sen och långt innan de dog upphörde de med sin handel. Nils Månsson överlämnade sitt restlager till järnhandlare Emil Rosenlund för omkring 30 år sen och det är ungefär lika länge sen gårdfarihandeln med dessa saker upphörde. Denna gårdfarihandel pågick dock så länge att häst och vagn ersattes med en liten lastbil och denna förändring i kringföringshandeln beräknar jag skedde 1917-1918 . Några särskilda områden uppdelade till var och en fanns säkerligen inte , man körde nog enligt den route som man själv ansåg lämplig och som man kände till och också var känd. Beträffande torgdagar så hölls en sådan i Sösdala varje fredag och stortorgdagar=marknader två

gånge om året i April och September. Känner inte till något fall där "liefabrikören" själv körde ut och sålde sin tillverkning.

Det var uppköpare som tog hand om tillverkningen och förutnämnde järnhandlare Emil Rosenlund berättar att han köpte liarna och dithörande saker av en som hette Svensson (förnamnet hade han inte i minne). Hur många liar en liesmed kunde tillverka för året har jag ingen aning om, det berodde givetvis på om smeden hade en eller flera medhjälpare om han hade helt litet jordbruk eller ett något större. Var han torpare var han ju bunden av dagsverksskyldighet och fick sin tid splittrad och därför varje vecka. Det är tydligt att liesmeden fick smida sina liar i mellan-
lantider och lagra upp liarna till dess det blev säsong att säl-
ja dem. Tror inte att en vanlig järnhandel på landsbygden tillhanda-
höll råmaterialet till liarna. Det fick nog köpas ifrån de större affärena i städerna och köpingarna. Hade på sin tid en kusin som var järnhandlare i Hörby (C.F. Ohlsson) som sålde mycket järn till smederna i bygden i en stor omkrets. Att dessa hemmatillverkade liar sålts till utlandet har jag inte hört talas om och det är

ACC. N:R M. 15867:12.
inte troligt att så skett.

Priset på liarna det variera allt efter storleken ,3 kr och 50 öre ,4 kronor och kanske något mer om det var en riktigt stor lie. var det vanliga priset under de tider vi talat om . Hur mycket liesmeden fick av sin återförsäljare är och blir väl en hemlighet en 5 a 6 % mindre är väl det troligaste . Liarna användes huvudsakligen av männen och rävsorna av kvinnorna. Det är klart att en och annan händig kvinna kunde ta fatt i en lie och hugga lite gräs till svinen när så behövdes men stryka en lie slipa och vädja den det kunde hon vanligen inte . Det kunde inte alla karlar heller förresten . Somliga kunde inte för sitt liv hålla en lie vass någon längre tid . Andra hade ett särskilt gott handlag med lien ,det hela rörde sig som en lek när de högg gräs klöver eller säd och de höll vasst från morgon och till kväll och ofta var det för övrigt småväxta nätta karlar som hade det goda handlaget . Ett exempel hade vi hemma på den gård jag övertagit efter min far och som nu brukas av min son. Vår närmaste granne var toffelmakare -hette Fredrik Jönsson och var något krokryggig ,

12
FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

och inte på långt när så stark som en vanlig karl . Han hjälpte oss ofta när det gällde att hugga med lie. Hade en bra lie och kunde hålla den vass och redde sig bra mot oss andra . Skärans användning ligger så långt tillbaka i tiden att inte ens min far som var född 1946 hade använt någon sådan och någon tidpunkt när den ersattes av lien är inte lätt att angiva .

Olikheter mellan torp, bondgårdar och herregårdar är naturligtvis stor på många sätt . Torpen var ju små och redde sig med lie som skörderedskap i det allra längsta . Innehavaren hade i regel bara en häst och jag tror inte att det blev någon slåttermaskin så liten att en häst kunde dra den förr än långt efter det att slåttermaskiner för två hästar varit i bruk . På torpen klarade man sig med lie längre än man gjorde på bondgårdarna . I vår trakt Började man skaffa sig slåttermaskin strax före 1910 på bondgårdarna och då användes den uteslutande till klöverhöst och högg säden med lie än så länge . Efter några år kom det ut apparater som kunde monteras på en slåttermaskin som samlade säden i små högar lagom stora till en nek. ~~Den maskinen g reg-~~

Den apparaten reglerades av körkarlen med ena foten med ^{an} hugg-
ningen pågick och så fick det vara en 4 a 5 binderskor som
tog upp säden och band ihop den till neker (kärvar) . Efter någon
tid konstruerades det självavläggare som högg säden och lade ut
den åt sidan där den kunde ligga på tork någon dag innan den
bands upp. Senare kom självbindaren som högg och band och kas-
tade åt sidan . Givetvis var herregårdarna i behov av att skaf-
fa sig dessa maskiner så mycket tidigare än bondgårdarna då
herregårdarna hade större arealer att skörda och alltså svårig-
heter med att skaffa så mycket folk som behövdes i bråskande
skördetid. Torpen började för övrigt att försvinna vid denna tid
och de som eventuellt var kvar kunde inte skaffa sig dessa ma-
skiner då de endast hade en häst. De kunde för övrigt lega någon
som högg klöver och säd åt dem . Lien blev dock inte helt över-
flödig vare sig på låtet eller stort ställe och än i dag finns
det åtminstone en lie på varje ställe . Den får man ta till när
det skall huggas gräs till svinen , hugga vissa delar av sädes-
åkern där säden lagt sig och annat som behöver snyggas till

i trädgård eller parkanläggning där det växer träd och buskar .
Där kommer man inte fram med vare sig gräsklippare eller slåt-
termaskin.

Hur ofta skärpte man lien ?

För det första så fick en nyinköpt lie slipas upp ordentligt innan den kunde bli vass nog att användas ,såsom redan förut nämnts och det var ett drygt arbete som varade minst en halv dag och i de flesta fall drogs slipstenen för hand och det gick allt- så två män åt att slipa lien , eller också en man och en pojke , den senare fick dra slipstenen . En och annan skaffade sig dock en slipsten som kunde trampas av densamme som slipade .

Färdigslipad togs lien i bruk på äng eller klöveråker och fick hållas vass förjämt . En strykspån av trä med ett svarvat handtag fick man ha med ut . Strykspånen smordes med något fettämne på båda sidor och i detta fettämne strödde man krossad sandsten och gned in sandstenen med en bred kniv eller en glasflaska .

Strykspånen fick allt förnyas med mera fett och sandsten efter en halv dags användning . Hugg man i sten med lien och det blev

hack i eggen var man garderad mot detta också och hade med sig en brynsten som doppades i vatten och så gned man lien på både över och undereggen ,alltså på båda sidor till dess hacken i eggen var utslipade. . Blev lien riktigt slö över hela eggen ,och det blev den efter en hel dags användning fick man ta den slipstenen för en grundligare behandling för att bli vass igen.

Om man hade olika slags liar till slätter och skörd ? Det hade man egentligen inte . Men köpte man en lie om året på ett ställe så blev det minst en ny lie, en halvsliten och en mer hårt sliten eller flera liar och då hade man lärt känna lien³ halt och visste vilken man skulle ta till sädes-skörd och till att hugga det kortare gräset . En ny och bred lie lämpade sig bäst till att hugga säd med , en smalare lie gick djupare ner i botten om nu ängsgräset var kort och tätt gjorde en centimeter kortare stubb åtskilligt på skördens storlek . Det blev givetvis mera gräs om man högg det så nära marken som möjligt eller om gräset höggs uppe på mitten av sin längd

Finns det en lie på varje ställe så är det säkert hopplöst att finna någon skära annat än på museum . För flera år sen kunde jag dock köpa en gammal skära på en auktion och den har jag givit bort till härvarande hembygds och fornminnesförening.

För ett par år sen (1961) hade jag förmånen att göra en resa till Egypten ,Jordanien och Israel . I Jordanien är skäran ännu i bruk och som det var skördetid i slutet av maj när vi var där nere var den i bruk varje dag på de små usla åkertegarna. Jag lade märke till att deras skäror exakt lika dana som dem vi har haft här hemma. Det är troligt att skäran ifrån södern varit modell till de första skärorna här hemma och kommit hit som en nyhet genom korstågen . Araberna har ju också varit före oss när det gällt att bygga väderkvarnar och det är från dem vi fått modellen till de kvarnar som vi haft.

Ber om ursäkt att det blev en liten kommentar utom ämnet .